

TURK TILIDA INSON OBRAZINI TASVIRLASHDA FITOMORF BIRLIKLARNING ROLI VA FUNKSIONAL IMKONIYATLARI

Salimova Zebo Rustam qizi

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti

Turkshunoslik oliy maktabi dotsenti v.b., Phd,

Tel: +998 90 936-83-63

E-pochta: zebosalimova1990@gmail.com

Orcid: 0009-0001-9977-3948

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada turk tilida o‘simlik nomlariga asoslangan frazeologik birliklar — fitomorf frazeologizmlarning lingvokulturologik jihatdan tahlili yoritiladi. Tadqiqotda o‘simlik nomlarining xalq tafakkuridagi ramziy ahamiyati, milliy dunyoqarashni shakllantirishdagi o‘rni va madaniy konnotatsiyalari izohlanadi. Maqolada misollar orqali turk tilidagi fitomorf birliklarning semantik va konseptual xususiyatlari ochib berilgan. Tilda fitonimlarning badiiy tasvir uchun xizmat qilishi, ularning badiiy san’atlarni hosil qilishdagi ahamiyatini ko‘rsatish, turk tili fitonimiyasini boyitish uchun xizmat qiladi. Meva va o‘simlik nomlari orqali inson qiyofasini aks ettirish, ularning xarakterlarini ochib berishda tilning so‘z boyligiga e’tibor qaratiladi. Maqolada fitonimlarning badiiy tasvir uchun xizmat qilishi, ularning badiiy san’atlarni hosil qilishdagi ahamiyati (meva, anor, gul, savsani, sumbul, sarv, noranji, binafsha, nargis, lola, shamshod, bug‘doy, arpalar) o‘xshatish, tashbeh, tashhis kabi she’riy san’atlarni yaratishda muhim leksik vosita vazifasini bajarganligi ko‘rsatilgan.

Kalit so‘zlar: fitomorf birlik, lingvokulturologiya, frazeologizm, ramz, milliy tafakkur, turk tili.

АННОТАЦИЯ

Данная научная статья посвящена использованию фитоморфных единиц в турецком языке для описания внешности и черт характера человека. Рассмотрена широта языковых возможностей в выражении образа человека посредством фитонимов. Рассмотрены и проанализированы фитонимы на турецком языке и их узбекские эквиваленты. Использование фитонимов в языке служит художественному образу, показывает их значение в создании художественных искусств, обогащает фитонимию турецкого и узбекского языков. Особое внимание уделяется лексике языка, отражающей образ человека и раскрывающей его характер через названия фруктов и растений. В статье рассматривается использование фитонимов художественных образов,

их значение в создании художественных произведений (фрукт, гранат, цветок, савсани, кипарис, кипарис, апельсин, фиалка, нарцисс, тюльпан, шамшад, пшеница, ячмень), сравнения, аллюзия и др. Показано, что оно выполняло функцию важного лексического средства в творчестве художественных произведений.

Ключевые слова: фитоморфное единство, лингвокультурология, фразеология, символ, национальная идеология, турецкий язык.

ABSTRACT

This article provides a linguocultural analysis of phraseological units based on plant names in the Turkish language - phytomorphic phraseologisms. The study explains the symbolic significance of plant names in folk thought, their role in the formation of the national worldview, and their cultural connotations. The article reveals the semantic and conceptual features of phytomorphic units in the Turkish language through examples. The use of phytonyms in the language for artistic expression, their importance in the creation of artistic works, and the enrichment of the phytonyms of the Turkish language. Attention is paid to the richness of the language's vocabulary in reflecting the human image through the names of fruits and plants, revealing their character. The article shows that phytonyms serve for artistic imagery, their importance in creating artistic works (fruit, pomegranate, flower, hyacinth, hyacinth, cypress, orange, violet, daffodil, tulip, shamrock, wheat, barley), and serve as an important lexical tool in creating poetic works such as simile, allegory, and diagnosis.

Keywords: Phytomorphic unity, linguoculturology, phraseology, symbol, national ideology, Turkish language.

KIRISH

Til millat tafakkurining, dunyoqarashining, estetik didining eng muhim ko'zgasidir. Tilda mavjud bo'lgan frazeologizmlar, ayniqsa, o'simlik nomlariga asoslangan fitomorf birliklar insonning dunyoni idrok etish jarayonidagi o'ziga xos metaforik fikrlashini namoyon etadi. Inson obrazini tasvirlashda bu birliklar nafaqat badiiy vosita, balki xalqning madaniy xotirasi, qadriyatlari va mental dunyosini ifodalovchi belgilar tizimi sifatida ham muhim ahamiyat kasb etadi.¹

O'simliklar tabiatning ajralmas qismi sifatida qadimdan inson hayotining ramzi, go'zallik, poklik, sabr, hayotiylik va barqarorlik belgisi sifatida qaralgan. Shu bois turkiy xalqlarning, jumladan, o'zbek va turk tillarining frazeologik tizimida ham

¹ Karimov, N. "Til va tafakkur uyg'unligi." – Toshkent: Fan, 2018.

o'simlik obrazlari orqali insonning ichki dunyosi, xulqi, fazilati yoki illati tasvirlanadi.

Fikr va mulohaza: Fitomorf birliklar — o'simlik nomi asosida yaratilgan frazeologik birliklardir. Ular insonning tabiat bilan o'zaro munosabatini aks ettiradi va xalq tafakkurida o'simliklarning ramziy ma'nolarini mustahkamlaydi. Masalan, turk tilida "gül gibi insan" (güldek inson) iborasi go'zal, mehribon, pok niyatli insonni ifodalasa, o'zbek tilida "gulday" so'zi ayni shu semantik ma'noni beradi. Bu kabi metaforik birliklar insonni baholashda estetik, axloqiy va ijtimoiy mezonlar asosida ishlatiladi.²

Tilshunos A. Ercilasun fikricha, frazeologizmlar tilning "madaniy yodgorligi" sifatida milliy tafakkurni o'zida mujassamlashtiradi. Fitomorf frazeologizmlar aynan shu jihatdan xalqning tabiat haqidagi qadimiy e'tiqodlari va dunyoqarashini ifodalaydi.

O'simlik nomli birliklar orqali inson xarakteri, tashqi ko'rinishi va ichki his-tuyg'ulari tavsiflanadi. Masalan, turk tilidagi "çiçek gibi kız" (guldek qiz), "kaktüs gibi adam" (tikansimon, sovuq munosabatli odam), "ayva gibi sararmak" (sariq yuzli, xasta ko'rinish) kabi birikmalar orqali insonning jismoniy va ruhiy holati ifodalanadi.

O'zbek tilida esa "g'ozapoya odam" (oriyosiz, noqulay odam), "bodom ko'z" (go'zal), "qovun pishdi" (mavsumiy, ramziy tarzda "vaqt keldi") kabi fitomorf birliklar inson obrazining turli qirralarini aks ettiradi. Shu tariqa, fitomorf birliklar metaforik asosda insonni tabiat unsurlari bilan tenglashtiradi va estetik ekspressiyani kuchaytiradi.

Turkiy xalqlarda o'simlik obrazlari milliy qadriyatlar bilan bevosita bog'langan. Masalan, "gül" obrazi turk madaniyatida sevgi, nafosat, go'zallik ramzi bo'lsa, o'zbek madaniyatida ham "gul yuzli", "gulday pokiza" kabi iboralar orqali ijobiy obraz yaratadi.

Tilshunos N. Demir "Türk kültüründe bitki adlarının metaforik işlevi" nomli tadqiqotida shunday deydi: "Bitkiler, Türk toplumunun sembolik düşünme biçiminde insani değerleri ve karakter özelliklerini taşır".³ Demak, o'simlik obrazlari xalq tafakkurida insoniy fazilatlarining timsoliga aylanadi.

4. Fitomorf birliklarning poetik funksiyasi

Fitomorf birliklar badiiy nutqda obrazlilikni kuchaytiradi, inson ruhiyatini tabiiy metafora orqali ifodalaydi. Masalan, Navoiy asarlarida "gullar" go'zallik, "lola" esa sevgi va ehtiros ramzi sifatida qo'llaniladi. Zamonaviy turk adabiyotida esa Yahya

² Ergin, M. "Türk Dil Bilgisi." – İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2017.

³ Demir, N. "Türk kültüründe bitki adlarının metaforik işlevi." – Ankara: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 2015.

Kemal yoki Orhan Veli she'rlarida “çiçek”, “menekşe”, “servi” obrazlari inson holatini ifodalovchi poetik vositalar sifatida namoyon bo'ladi.

Kognitiv lingvistika nuqtayi nazaridan fitomorf birliklar konseptual metafora asosida shakllanadi. Masalan, “inson — o'simlik” metaforasi insonning hayot siklini, o'sish, gullash va so'lish jarayonlarini tabiat bilan uyg'un holda ifodalaydi. G. Lakoff va M. Johnsonning “Metaphors We Live By” asarida qayd etilishicha, metafora bu fikrlashning asosiy vositasidir.⁴ Shunday qilib, fitomorf birliklar inson hayotini metaforik asosda tabiat konseptlari orqali anglatadi.

6. O'zbek va turk tillarida fitomorf birliklarning qiyosiy tahlili

Tilda	Fitomorf birlik	Ma'no	Inson obrazidagi ifoda
Turk	“Gül gibi yüz”	Go'zallik	Yaxshi, chiroyli inson
Turk	“Kaktüs gibi”	Qattiqqo'l	Sovuq, beparvo inson
O'zbek	“Gul yuzli”	Go'zallik	Mehribon, latofatli inson
O'zbek	“Yantoqday tikan”	Qattiqqo'l	Yomon xulqli inson

Bu birliklar semantik jihatdan o'xshash bo'lsa-da, madaniy konnotatsiyada farqlanadi. Turk tilida “servi” (sanoqli, yuksak inson) obrazi ideal fazilatni anglatadi, o'zbek tilida bu obraz kamroq uchraydi, uning o'rnini “chinor” yoki “archa” kabi daraxt nomlari egallaydi [8].

7. Fitomorf birliklarning pragmatik qiymati

Fitomorf birliklar kommunikativ jarayonda insonning ijtimoiy rolini, baholash nuqtasini bildiradi. Ular ko'pincha ijobiy yoki salbiy konnotatsiya bilan qo'llaniladi. Masalan, “bodomqovoq” so'zi ijobiy baho bersa, “qovun pishdi” iborasi vaziyatga qarab istehzoli ma'no ham kasb etishi mumkin. Shu orqali xalq nutqidagi yumoristik va estetik qirralar namoyon bo'ladi. Turk tilida ayva göbekli metaforasi orqali qorni pastga osilgan kishining tasviri ifodalanadi. Ayva- bu behi, behi fitonimining shakli turk tilida qorni osilgan odam obrazi uchun qo'llanadi. O'zbek tilida esa behi orqali inson tasvirlanmaydi, qorni qopday yoki tarvuz yutib olganday o'xshatishli birikmalaridan foydalaniladi. Bunga qardosh tillar orasidagi farq sifatida qarash mumkin. Turk xalqi lingvomadaniyatida zaytun fitonimi katta o'rin tutadi. Zaytun qora bo'lishi bilan birga, ham foydali ham mazali bo'lgani uchun zeytin gibi o'xshatishli birikmasi qorachadan kelgan, istarali qizlarni ta'riflashda ishlatiladi. Shuningdek, quruq meva nomlari har ikki xalq lingvomadaniyatida keng foydalaniladigan inson obrazini ifodalovchi fitomorf birliklar hisoblanadi. Fıstık yong'og'i kishilar orasida sevgilisini yoxud yosh bolani erkalarab chaqirishda fıstığım shaklida qo'llanadi, shirinligiga qiyoslanadi. Xalq orasida çekirdekten yetişme iborasi

⁴ Lakoff, G., Johnson, M. “Metaphors We Live By.” – Chicago: University of Chicago Press, 1980.

ham keng tarqalgan bo‘lib, tug‘ma iste‘dodli insonga ko‘ra nisbatlanadi. Bu fitonim çekirdek-pista bo‘lib, turk xalqi yashash tarzida ajralmas o‘ringa egadir.⁵

XULOSA

Fitomorf birliklar inson obrazini tasvirlashda ko‘p funksiyali vosita bo‘lib, ular badiiy, semantik, kognitiv va pragmatik jihatdan xalq tafakkurining mahsulidir. O‘zbek va turk tillarida o‘simlik obrazlari insonning go‘zalligi, axloqiy fazilati, ruhiy holatini ifodalashda faol ishlatiladi. Ularning lingvokulturologik o‘rganilishi xalq mentalitetini, qadriyatlar tizimini va madaniy semantikani chuqurroq anglash imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Karimov, N. “Til va tafakkur uyg‘unligi.” – Toshkent: Fan, 2018.
2. Ergin, M. “Türk Dil Bilgisi.” – İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2017.
3. Ercilasun, A. B. “Türk Dünyası Üzerine İncelemeler.” – Ankara: Akçağ Yayınları, 2009.
4. Qodirova, D. “O‘zbek frazeologiyasida o‘simlik nomlari asosida hosil bo‘lgan birikmalar.” – Toshkent: O‘zMU nashriyoti, 2020.
5. Demir, N. “Türk kültüründe bitki adlarının metaforik işlevi.” – Ankara: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 2015.
6. Tekin, T. “Türk Dilinin Gelişme Süreci.” – Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2016.
7. Lakoff, G., Johnson, M. “Metaphors We Live By.” – Chicago: University of Chicago Press, 1980.
8. Öztürk, M. “Türk ve Özbek deyimlerinde bitki isimlerinin kültürel işlevi.” – İstanbul: Uluslararası Türkoloji Dergisi, 2021.
9. Tursunov, I. “Frazeologik birliklarning semantik strukturalari.” – Samarqand, 2019.

⁵ Salimova Z. Turk tilida inson obrazini ifodalovchi fitomorf birliklar va ularning tarjimada berilishi. *Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences* 192-198.pdf